

Znaczenie zabawy w rozwoju dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym

Wstęp

Czym jest zabawa? Jakie znaczenie odgrywa w życiu i rozwoju dziecka niepełnosprawnego intelektualnie? Kiedy zadajemy to pytanie, odpowiedź wydaje nam się czymś oczywistym. Pojawia się przed oczami obraz bawiących się dzieci, gdyż jest to aktywność towarzysząca im na każdym etapie życia. Wraz z rozwojem zmieniają się formy i charakter zabawy. Staje się ona bardziej złożona i zróżnicowana. Jest podstawową formą spędzania czasu wolnego. Dzieci bawią się zarówno w domu, w przedszkolu, na podwórku, jak i w szkole. Gdy przyjrzymy się temu zagadnieniu bliżej, zrozumiemy jak istotny jest wpływ zabawy na rozwój dzieci, również tych z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym. Bowiemy „wszystkie dzieci, niezależnie od osiąganego poziomu swego rozwoju, tak fizycznego, jak i intelektualnego, mają wrodzoną potrzebę bawienia się”¹. Poprzez zabawę dzieci w naturalny sposób zdobywają wiedzę o otaczającym świecie i o sobie samych. Rozwijają swoje kompetencje społeczne i komunikacyjne. Zdobyczą umiejętności niezbędne w dorosłym życiu. Jednocześnie czerpią z niej wiele radości i satysfakcji.

Definicja zabawy

W literaturze poświęconej zagadnieniu zabawy odnaleźć możemy wiele różnych definicji. Wincenty Okoń w następujący sposób definiuje pojęcie za-

¹ E. M. Minczakiewicz, *Zabawa jako sposób na sukces i doświadczanie radości w życiu dzieci niepełnosprawnych*, „Rewalidacja” 2001, nr 2(10), s. 63.

bawy: „jest działaniem wykonywanym dla własnej przyjemności, a opartym na udziale wyobraźni, tworzącej nową rzeczywistość. Choć działaniem tym rządzą reguły, których treść pochodzi głównie z życia społecznego, ma ono charakter twórczy i prowadzi do samodzielnego poznawania i przekształcania rzeczywistości”². Z kolei Maria Przetacznik-Gierowska opisuje zabawę jako „aktywność twórczą dziecka, powiązaną z rzeczywistością społeczną i kulturową, w której ono żyje, a zarazem kształtującą nową wtórną rzeczywistość, niebędącą jedynie wierną kopią tej pierwszej”³.

Peter Gray następująco pisze na temat zabawy: „Gdy próbujemy się głębiej zastanowić nad kwestią zabawy, nasz umysł wypełnia się sprzecznościami. Zabawa jest czymś poważnym i niepoważnym, trywialnym i głębokim, pomysłowym i spontanicznym, a jednocześnie ograniczonym regułami i zaczepionym w prawdziwym świecie. Zabawa jest czymś dziecinnym, ale leży u podstaw największych osiągnięć dorosłych. Z ewolucyjnego punktu widzenia stanowi środek natury, dzięki któremu dzieci i inne ssaki uczą się umiejętności potrzebnych do przetrwania”⁴.

Zabawa jest więc aktywnością podejmowaną dla przyjemności, ale również służącą nauce, zdobywaniu nowych umiejętności niezbędnych w codziennym życiu. Duże znaczenie odgrywa w niej wyobraźnia, dzięki której w twórczy sposób dzieci kreują własną rzeczywistość. Cechują ją pomysłowość, spontaniczność, ale także określone reguły działania ustalane przez dzieci. Wśród cech zabawy możemy jeszcze wymienić: powtarzalność, wolność, swobodę, własną motywację, fikcyjność (miejsca i czasu), konfrontację ze światem, wewnętrzną jednolitość i niedoskonałość, elementy niepewności i napięcia⁵. Zabawa nie jest nastawiona na osiąganie określonych celów, lecz jest celem sama w sobie. Dzieci podejmują ją z własnej wewnętrznej potrzeby. Tworząc swój fikcyjny zabawowy świat, odnoszą się do doświadczeń i spostrzeżeń zaczerpniętych z prawdziwego życia. Obserwują czynności wykonywane przez osoby z otoczenia, ich zachowania, relacje społeczne i naśladują je w swoich zabawach.

² W. Okoń, *Zabawa a rzeczywistość*, Warszawa 1987, s. 44.

³ L. Marszałek, B. Moraczewska, *Znaczenie zabawy w rozwoju dziecka z niepełnosprawnością (cz. I)*, „Szkoła Specjalna” 2008, nr 1, s. 44.

⁴ P. Gray, *Wolne dzieci. Jak zabawa sprawia, że dzieci są szczęśliwsze, bardziej pewne siebie i lepiej się uczą*, Podkowa Leśna 2015, s. 172.

⁵ Por.: M. Kwaśniewska, *Zabawa jako podstawowa forma aktywności dziecięcej*, [w:] *Dziecko sześćioletnie w szkole*, J. Karczewska, M. Kwaśniewska (red.), Kielce 2009, s. 81.

Funkcje zabawy

Rozważając znaczenie zabawy w rozwoju dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym, należy odwołać się do funkcji, jakie ona pełni. Małgorzata Kwaśniewska wymienia i opisuje następujące funkcje zabawy⁶:

1. Funkcję kształcącą, dydaktyczną, stymulującą, edukacyjną: służy rozwojowi wszystkich procesów poznawczych, kształceniu zmysłów, doskonaleniu sprawności, powoduje rozwój uczuć intelektualnych: ciekawości, zainteresowań, przyjemności, zadowolenia itp., przyczynia się do wzbogacenia wiedzy dziecka o świecie, daje mu możliwość poznania samego siebie, rozwija osobiste zainteresowania.
2. Funkcję wychowawczą: stwarza warunki do nawiązywania kontaktów społecznych, uczy przestrzegania obowiązujących w grupie umów, norm, zasad, reguł postępowania społecznego, rozwija takie cechy osobowości jak: odpowiedzialność, zaradność, wytrwałość, odporność na niepowodzenia itp., rozwija poczucie własnej wartości, przyczynia się do określenia pozycji dziecka w grupie, przygotowuje do pełnienia przyszłych ról społecznych.
3. Funkcję terapeutyczną, korekcyjną, leczniczą, naprawczą, wyrównawczą, kompensacyjną, uzupełniającą (życie), kataraktyczną: usprawnia zaburzone funkcje, przyczyniając się do harmonijnego rozwoju, uwalnia od napięć, zahamowań, rozładowuje negatywne emocje, eliminuje ewentualne braki w opanowaniu określonych czynności, zastępuje to, czego nie dokonało realne życie, kompensuje brak „zwykłego” życia, jego ujemne strony, niedomagania, ograniczoność, umożliwia przezwyciężenie własnych słabości.
4. Funkcję projekcyjną: daje możliwość obserwowania dziecka, jego sposobów reagowania na różne sytuacje, sprzyja poznaniu poziomu rozwoju emocjonalnego dziecka, ułatwia dostrzeganie wewnętrznych problemów dziecka i ich niwelowanie.
5. Funkcję diagnostyczną: pozwala na dokładne poznanie możliwości i cech rozwojowych każdego dziecka oraz na stworzenie optymalnych warunków dla jego indywidualnego rozwoju, służy zwiększeniu skuteczności oddziaływań pedagogicznych.

⁶ *Ibidem*, s. 82–83.

6. Funkcję przygotowawczą – przygotowującą do życia: służy wielostronnemu rozwojowi człowieka, przygotowaniu go do życia, uczenia się, pracy, działalności społecznej, przyczynia się do gromadzenia i rozszerzania doświadczeń.
7. Funkcję relaksacyjną: daje poczucie przyjemności, wypełnia codzienną rzeczywistość, poprzez swoją różnorodność daje możliwość regulowania zmęczenia i odpoczynku.

Podsumowując, należy zauważyć, że zabawa wpływa na ogólny rozwój dziecka. Na jego sferę poznawczą, odkrywaniem otaczającej rzeczywistości oraz rozumienie zależności w niej występujących. Bawiąc się, dziecko buduje swoją wiedzę o ludziach, ich zawodach, obyczajach i zachowaniu, ale także o środowisku przyrodniczym: zwierzętach, roślinach, zmianach zachodzących w przyrodzie⁷. Zabawa wpływa również na rozwój sprawności motorycznych, pamięciowych, zmysłowych. Rozwija pamięć oraz myślenie przyczynowo-skutkowe. Kształtuje osobowość dziecka, jego charakter. Wzmacnia poczucie własnej wartości oraz wewnętrzną motywację do podejmowania aktywności. Duże znaczenie odgrywa również w rozwoju emocjonalnym i społecznym. Poprzez zabawę dziecko uczy się właściwych zachowań oraz obowiązujących norm społecznych. Jednocześnie uczy się rozpoznawać własne emocje i rozwija umiejętność radzenia sobie z nimi. Aktywności podejmowane podczas zabaw sprzyjają nabywaniu umiejętności nawiązywania kontaktów społecznych oraz skutecznego porozumiewania się. Rozwijają zasób słownictwa dzieci. Poprzez zabawę dziecko przygotowuje się do życia w społeczeństwie oraz pełnienia określonych ról społecznych. Obserwując bawiące się dziecko, możemy również diagnozować poziom jego rozwoju, rozpoznawać trudności oraz podejmować działania terapeutyczne, usprawniać zburzone funkcje, co jest niezwykle istotne w pracy z dziećmi z niepełnosprawnością intelektualną. Bawiąc się, dziecko uwalnia nagromadzone emocje, lęki, napięcia czy obawy. Podejmując czynności, które sprawiają mu przyjemność, zapomina o przykrych sytuacjach, smutkach i problemach. Zabawa jest dla dzieci źródłem radości, pozwala oderwać się od rzeczywistości, dzięki czemu pozwala rozładować i wyciszyć negatywne emocje⁸.

⁷ Por.: W. Okoń, *op. cit.* (*Zabawa a rzeczywistość*), s. 175.

⁸ Por.: L. Marszałek, B. Moraczewska, *Znaczenie zabawy w rozwoju dziecka z niepełnosprawnością (cz. II)*, „Szkola Specjalna” 2008, nr 3, s. 202.

Rodzaje zabaw i ich znaczenie w rozwoju dzieci niepełnosprawnych intelektualnie

Kolejnym istotnym zagadnieniem związanym ze znaczeniem zabawy w rozwoju dzieci niepełnosprawnych intelektualnie są rodzaje zabaw. W zależności od treści oraz charakteru działań, jakie dziecko podejmuje w zabawie, może kształtować i rozwijać różne umiejętności, poznawać świat, doskonalić swoją sprawność fizyczną, nabywać umiejętność funkcjonowania w grupie oraz przestrzegania norm społecznych. Wyróżnić możemy cztery podstawowe kategorie zabaw: zabawy dydaktyczne, konstrukcyjne, tematyczne oraz ruchowe.

Zabawa dydaktyczna to „zabawa wg wzoru opracowanego przez dorosłych, prowadząca z reguły do rozwiązania jakiegoś założonego w niej zadania; najczęściej gra umysłowa, której celem jest rozwijanie zdolności poznawczych. Do zabaw dydaktycznych zalicza się m.in. loteryjki, układanki, rebusy, krzyżówki oraz gry stolikowe, np. chińczyk, domino czy warcaby”⁹.

Gry i zabawy dydaktyczne odgrywają rolę rewalidacyjną w edukacji dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym. Wykorzystując je w pracy, możemy korygować i kompensować zaburzone sfery. Dzieci mają możliwość nauki nowych wiadomości, operowania już zdobytymi informacjami oraz sprawdzania swoich umiejętności. Zabawy te uczą odpowiedzialności, dokładnego wykonywania zadań, jak również współpracy i współdziałania w grupie. Uczestnictwo w grach i zabawach jest okazją do integracji dzieci, rozwijania w nich poczucia przynależności do grupy. Podczas gier i zabaw dzieci mają możliwość cieszyć się z wygranej, z odniesionego sukcesu, przez co podnoszą wiarę we własne siły, jednocześnie uczą się jak radzić sobie z porażką i z przegraną. Zabawy wyzwalają dziecięcą spontaniczność i dają dużo radości ze wspólnych osiągnięć oraz sukcesów¹⁰. Obecnie na rynku mamy ogromny wybór gier i pomocy dydaktycznych, które poprzez zabawę, wspólne rozwiązywanie zadań umożliwiają rozwijanie i doskonalenie różnych umiejętności. Wykorzystując zabawy dydaktyczne w pracy z dziećmi niepełnosprawnymi intelektualnie możemy rozwijać ich spostrzegawczość, kojarzenie, pamięć, myślenie oraz kreatywność. Ponadto możemy doskonalić umiejętności liczenia, dodawania, odejmowania, czytania, pisania liter i wiele innych.

⁹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996, s. 328.

¹⁰ Por.: O. Piś, *Gry i zabawy czytelnicze w szkole specjalnej*, „Szkola Specjalna” 1998, nr 1, s. 48.

Z kolei zabawa konstrukcyjna to „zabawa polegająca na budowaniu różnych obiektów, z klocków lub innych elementów, np. domów, zagród, maszyn, środków lokomocji itp. Do zabaw konstrukcyjnych zalicza się również rozbieranie różnych przedmiotów i ponowne ich składanie. Zabawy konstrukcyjne doprowadzone do końca przyzwyczajają dzieci do wykonywania zadań, przygotowując je w ten sposób do pracy”¹¹.

Zabawy konstrukcyjne wywodzą się z zabaw manipulacyjnych. Początkowo mogą to być: budowanie wieży z klocków, układanie z nich pociągu, a następnie burzenie konstrukcji. Z czasem zabawy przybierają bardziej złożoną formę, np. budowanie samochodu, tramwaju czy innych pojazdów. Zabawy od koncentracji na samej czynności konstruowania, budowania, przechodzą w działanie nastawione na konkretny wytwór, stają się planowane i celowe¹². W zabawach konstrukcyjnych wykorzystuje się różnorodne materiały: klocki, układanki, przedmioty codziennego użytku, jak również różnego rodzaju tworzywa oraz materiały plastyczne. „Przekształcanie i porządkowanie, nawet w swoich najprostszych formach, jak budowle z piasku lub klocków, są zaliczane do kategorii działań twórczych”¹³. Działania twórcze w przypadku dzieci niepełnosprawnych intelektualnie są ograniczone, gdyż uważa się je za pozbawione walorów edukacyjnych. Jednak odgrywają dużą rolę w rozwoju. Należy stwarzać sytuacje sprzyjające aktywności twórczej oraz przeprowadzać je planowo i systematycznie¹⁴. Zabawy konstrukcyjne można wykorzystać również podczas zajęć plastyczno-technicznych. Jak pisze Katarzyna Parys, „rysowanie, lepienie, wycinanie i inne techniki plastyczne wywołują zazwyczaj u dzieci duże zainteresowanie. Większość dzieci chętnie bierze udział w zajęciach manualnych [...]. Zdolność do tworzenia czegoś własnymi rękami daje dzieciom wiele zadowolenia”¹⁵. Poprzez różnego rodzaju działania konstrukcyjne oraz twórcze dzieci niepełnosprawne intelektualnie rozwijają swoją kreatywność, twórcze myślenie oraz wyobraźnię przestrzenną. Uczą się wytrwałości oraz doprowadzania swojej pracy do końca. Zabawy konstrukcyjne wspierają także rozwój sprawności manualnej dzieci. Usprawniają motorykę małą, koordynację ruchową oraz percepcję¹⁶.

¹¹ W. Okoń, *op. cit.* (*Nowy słownik pedagogiczny*), s. 328

¹² Por.: L. Marszałek, B. Moraczewska, *op. cit.* (*Znaczenie zabawy...*, cz. I), s. 48.

¹³ H. Olechnowicz, *Terapia dzieci z niepełnosprawnością intelektualną*, Warszawa 2010, s. 376.

¹⁴ Por.: *Ibidem*, s. 379.

¹⁵ K. Parys, *Zajęcia stymulujące sprawność manualną*, [w:] *Stymulacja psychoruchowego rozwoju dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, W. Pilecka, J. Pilecki (red.), Kraków 1997, s. 67.

¹⁶ Por.: L. Marszałek, B. Moraczewska, *op. cit.*, (*Znaczenie zabawy...*, cz. II), s. 206.

Zabawa ruchowa to „gra ruchowa, zabawa wymagająca od uczestników częstych zmian miejsca, stosowanie do obowiązujących w niej reguł, w szczególnym stopniu rozwijająca funkcje motoryczne dzieci i młodzieży oraz wdrażająca do przestrzegania obowiązujących reguł. Do zabaw ruchowych zalicza się m.in. gry w berka, komórki do wynajęcia, w klasy, w 2 ognie”¹⁷.

Niepełnosprawności intelektualnej towarzyszy często niepełnosprawność fizyczna, przez co aktywność fizyczna dzieci jest ograniczona. Niemniej jednak dzieci niepełnosprawne intelektualnie bardzo chętnie uczestniczą w zabawach ruchowych. Wśród zabaw szczególnie atrakcyjnych dla dzieci głębiej upośledzonych (umiarkowanie i znacznie) możemy wymienić zabawy z muzyką i śpiewem oraz taniec. Hanna Olechnowicz, obserwując i badając zabawy w grupie dzieci w wieku od 2 do 5 lat, wskazuje, iż dzieci te chętnie i samorzutnie podejmowały zabawy rytmiczno-muzyczne. Taka forma zabawy była dla nich okazją do eksperymentowania oraz tworzenia własnych improwizacji dźwiękowych. Dzieci były bardzo skupione i zaangażowane. Zabawy z ruchem i muzyką wyzwalają gotowość do współdziałania. Taniec należy do najbardziej lubianych form rozrywki¹⁸. Zabawy ruchowe dostosowane do możliwości dziecka zaspokajają jego naturalną potrzebę ruchu oraz rozwijają sprawność fizyczną. W pracy z dziećmi niepełnosprawnymi intelektualnie możemy wykorzystać: zabawy pozwalające poznać swoje ciało i jego możliwości, zabawy doskonalące płynność ruchów i poruszanie się w przestrzeni, zabawy kształtujące umiejętności współdziałania z partnerem i grupą oraz zabawy ilustracyjno-taneczne. Aktywność ruchowa daje dzieciom z niepełnosprawnością bardzo dużo radości i wyzwala pozytywne emocje, jak również wspiera ich rozwój fizyczny. Zabawa jest „lekarstwem na wszystko. Na rozwój mięśni i kośćca dziecka, uodpornienie organizmu na choroby i stres, a przede wszystkim lekarstwem na dobre samopoczucie dziecka i jego cudowny nastrój”¹⁹. Zabawa usprawnia także funkcje wzrokowe, słuchowe, dotykowe oraz ruchowe, a tym samym przyczynia się do lepszego funkcjonowania dzieci²⁰.

Zabawa tematyczna to „zabawa w granie roli, umożliwiająca dzieciom fikcyjne spełnianie społecznych funkcji, wykonywanych przez przedstawicieli różnych zawodów; zrealizowanie przyjętej roli lekarza, kierowcy, nauczyciela, górnika staje się dla dzieci osiągnięciem celu i przyczyną wywołanego przez to zadowolenia. Zabawy tematyczne szczególnie absorbują dzieci w wieku przedszkolnym”²¹.

¹⁷ W. Okoń, *op. cit.*, (*Nowy słownik pedagogiczny*), s. 328.

¹⁸ Por.: H. Olechnowicz, *op. cit.* (*Terapia dzieci...*), s. 385-387.

¹⁹ E.M. Minczakiewicz, *op. cit.* (*Zabawa jako sposób na sukces...*), s. 64.

²⁰ Por.: L. Marszałek, B. Moraczewska, *op. cit.* (*Znaczenie zabawy...*, cz. II), s. 205.

²¹ W. Okoń, *op. cit.* (*Nowy słownik pedagogiczny*), s. 328.

Poprzez zabawy tematyczne dzieci niepełnosprawne intelektualnie mają okazję nabywać nowe umiejętności potrzebne do funkcjonowania w społeczeństwie. Wcielając się w różne role, trenując określone zachowania, nabywają umiejętności potrzebne w codziennym życiu. Zabawy tematyczne wpływają również na rozwój umiejętności komunikacyjnych dzieci. Komunikacja ta nie zawsze odbywa się na poziomie werbalnym. Uczestnicząc w zabawach mogą wyrażać siebie poprzez słowo, mimikę twarzy, jak również ruchy ciała. Rozwijają się ich zasób słownictwa, umiejętność wypowiedzenia się, wchodzenia w dialog, przedstawiania swoich racji innym²². Zabawa „uczy cierpliwości, wytrwałości, rzetelności, uczciwości, prawdomówności, odwagi, umiejętności podporządkowania się grupie, zgodności współżycia i tolerancji”²³. Zabawy tematyczne uaktywniają dziecko społecznie i skłaniają do komunikowania się z innymi osobami. Dzieci, wchodząc w interakcje społeczne z innymi, rozwijają i doskonalą swoje kompetencje komunikacyjne: umiejętność spostrzegania i rozumienia innych bawiących się, niesienia sobie wzajemnie pomocy i wsparcia, rozwiązywania zaistniałych konfliktów. Uczą współdziałania w grupie i wywiązywania się z przydzielonych zadań, wynikających z pełnienia określonej roli. Odgrywając różne role, dzieci mają nieograniczoną możliwość ekspresji, wyrażania siebie. A jednocześnie muszą się dostosować do pewnych reguł i norm postępowania, aby nie zostać z zabawy wykluczonym²⁴.

Pamiętać należy, iż aktywność dzieci niepełnosprawnych intelektualnie często jest ograniczona. Wynika to z ich zaburzonego rozwoju, nie tylko w sferze intelektualnej, fizycznej (różnego rodzaju dysfunkcje), ale także w sferze emocjonalno-społecznej (nieumiejętność nawiązywania i podtrzymywania kontaktów społecznych, nieprzestrzeganie norm społecznych, brak pewności siebie). Zaburzenia wynikające z niepełnosprawności utrudniają w znacznym stopniu harmonijny rozwój dzieci. „Niemal każdy rodzaj dysfunkcji już od wczesnego dzieciństwa niekorzystnie wpływa na kształtowanie się sprawności lokomocyjnych i manualnych, powoduje ograniczenia i opóźnienia w zdobywaniu samodzielności w zakresie najprostszycy nawet czynności życiowych”²⁵. „Niepełnosprawność intelektualna (NI) jest definiowana w Polsce zgodnie z wytycznymi opracowanymi przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) w Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowot-

²² Por.: L. Marszałek, B. Moraczewska, *op. cit.* (*Znaczenie zabawy...*, cz. II), s. 207.

²³ E.M. Minczakiewicz, *op. cit.* (*Zabawa jako sposób na sukces...*), s. 64.

²⁴ Por.: E.M. Minczakiewicz, *Zabawa w rozwoju poznawczym i emocjonalno-społecznym dzieci o zróżnicowanych potrzebach i możliwościach*, Kraków 2006, s. 92–95.

²⁵ L. Marszałek, B. Moraczewska, *op. cit.* (*Znaczenie zabawy...*, cz. II), s. 203.

nych (ICD-10). Zastosowano w nich określenie „upośledzenie umysłowe”, które oznacza zahamowanie lub niepełny rozwój umysłowy, wyrażający się przede wszystkim w upośledzeniu umiejętności, które ujawniają się w okresie rozwojowym i stanowią o ogólnym poziomie inteligencji, tzn. zdolności poznawczych, mowy, motorycznych i umiejętności społecznych. Może występować samodzielnie lub z innymi zaburzeniami psychicznymi i fizycznymi. Ujawnia się do 18. roku życia²⁶. Obniżony poziom funkcjonowania intelektualnego, oraz wszystkie zaburzenia z niego wynikające, wpływa również na rozwój aktywności zabawowej dzieci. Trudności te zaobserwować możemy już w wieku niemowlęcym, kiedy dziecko uczy się poprzez manipulowanie przedmiotami. „Dzieci z opóźnieniami w rozwoju umysłowym wykazują niewielkie zainteresowanie zabawkami wiszącymi nad łóżeczkiem lub znajdującymi się w ręce dorosłego. Z dużym trudem rozwija się więc u nich koordynacja między okiem i ręką oraz powstają schematy zmysłowo-ruchowe. Niska aktywność rąk czyni proces poznawania właściwości przedmiotów poprzez dotyk i manipulację w znacznym stopniu utrudnioną²⁷. U dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym stwierdza się: obniżoną sprawność spostrzegania, trudności z koncentracją uwagi (dominuje uwaga mimowolna) oraz zapamiętywaniem, znacznie opóźniony rozwój mowy. Zaburzone są również procesy intelektualne: wolne tempo i sztywność myślenia, brak samodzielności i krytycyzmu, słabo rozwinięte myślenie sensoryczno-motoryczne i pojęciowo-słowne. Opóźniony jest również rozwój ruchowy (słaba koordynacja ruchów, ruchy mało precyzyjne, niezgrabne, wolne tempo pracy, upośledzona motoryka rąk). W sferze społecznej stwierdza się słabą kontrolę emocji, popędów i dążeń oraz niską samodzielność²⁸. Nasuwają się więc pytania: Czy u dziecka niepełnosprawnego intelektualnie, mimo wszystkich ograniczeń i dysfunkcji, możliwe jest wspieranie rozwoju poprzez zabawę?, Jak pobudzać i organizować aktywność zabawową dziecka, aby wspierać jego rozwój?

Ewa Kulesza, pisząc o diagnozie i stymulacji rozwoju poznawczego dzieci z niepełnosprawnością, podkreśla, iż mimo licznych ograniczeń, dysfunkcji i zaburzeń blokujących aktywność poznawczą, stwierdzono u dzieci nastawienie na komunikację, wysoki poziom wrażliwości na ocenę oraz silnie wrodzoną

²⁶ P. Plichta, I. Jagoszewska, J. Gładyszewska-Cylulko, B. Szczupał, A. Drzazga, B. Cytowska, *Specjalne potrzeby edukacyjne uczniów z niepełnosprawnościami*, Kraków 2017, s. 55.

²⁷ E. M. Kulesza, *Rozwój poznawczy dzieci z lekkim i umiarkowanym stopniem upośledzenia umysłowego – diagnoza i wspomaganie*, Warszawa 2004, s. 31.

²⁸ Por.: L. Bobkowicz-Lewartowska, *Niepełnosprawność intelektualna. Diagnozowanie, edukacja i wychowanie*, Gdańsk 2011, s. 49–51.

potrzebę osiągnięć, które są podstawą wspomagania rozwoju poznawczego²⁹. Jedną z form wsparcia rozwoju i terapii dzieci niepełnosprawnych intelektualnie są zabawy. „Zabawa może stanowić ważny środek wspomagania rozwoju poznawczego dziecka i być użyteczną formą terapii jedynie wówczas, gdy dorosły dostosuje swoje zachowanie do właściwie zidentyfikowanych potrzeb dziecka”³⁰. Rozważając znaczenie zabawy we wspieraniu i terapii rozwoju dzieci niepełnosprawnych intelektualnie, pamiętać należy, że każde dziecko jest indywidualnością. Znajduje się na innym poziomie rozwoju fizycznego, poznawczego, emocjonalnego oraz społecznego. Ma różne potrzeby i możliwości rozwojowe. Różne są jego ograniczenia wynikające z niepełnosprawności, a także doświadczenia i warunki społeczne w jakich funkcjonuje i się rozwija. Aby skutecznie oddziaływać na rozwój, wspierać dziecko, również poprzez aktywność zabawową, musimy uwzględnić wszystkie te aspekty. Dlatego tak ważną rolę w organizacji zabaw i aktywności dzieci odrywa osoba dorosła. „Osoba ta powinna wiedzieć, do czego dąży, co chce w dziecku ukształtować i w jaki sposób może to osiągnąć. Jest przewodnikiem w rozwoju jego osobowości i intelektu oraz łącznikiem między nim a otoczeniem”³¹. Elżbieta Minczakiewicz, na podstawie swoich badań i doświadczeń w pracy z dziećmi niepełnosprawnymi intelektualnie w stopniu głębszym, sformułowała następujące wnioski (wskazówki) dotyczące aktywności zabawowej, o których warto pamiętać, pracując z dziećmi:

- Podjęte czynności zabawowe wywierają wpływ na procesy poznawcze dzieci upośledzonych umysłowo, wyzwalając u nich potrzebę wymiany komunikatów. Zarówno zabawy spontaniczne, jak i zabawy inspirowane przykładem dorosłych, ułatwiają nawiązywanie kontaktów między bawiącymi się dziećmi, wymianę osobistych doświadczeń i komunikatów kierowanych wzajemnie do siebie.
- Nawet przypadkowo osiągnięte w toku zabawy efekty terapeutyczne mają dla dziecka charakter aktywizujący i samonagradzający.
- Dzieci głębiej upośledzone umysłowo trzeba uczyć jak się bawić; podsuwać zabawki i pokazywać do czego mogą być używane. Zachęcać do zabawy przy każdej nadarzającej się okazji.
- W toku zabawy należy akceptować wszelkie przejawy aktywności i inwencji twórczej dziecka, podkreślając rolę dziecka jako podmiotu i liczącego się sprawcy.

²⁹ Por.: E. M. Kulesza, *op. cit.*, s. 33–40.

³⁰ M. Piszczek, *Terapia zabawą. Terapia przez sztukę*, Warszawa 1997, s. 7.

³¹ W. Pilecka, *Psychoruchowy rozwój dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, [w:] *Stymulacja psychoruchowego rozwoju dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, W. Pilecka, J. Pilecki (red.), Kraków 1997, s. 10.

- Podczas zabawy należy stawiać dzieciom pytania, oczekując odpowiedzi udzielonej na odpowiednim dla dziecka poziomie komunikacji.
- Należy dostarczać dobrych wzorców do naśladowania, gdyż dzieci są dobrymi obserwatorami i przenoszą zaobserwowane zachowania na grunt zabawy.
- Nigdy nie zmuszać dziecka głębiej upośledzonego do zabawy, jeśli nie ma na nią ochoty (zwłaszcza gdy jest znużone, zmęczone).
- Ułatwiać dziecku nawiązywanie kontaktów z otoczeniem poprzez odczytywanie jego dążeń i pragnień.
- Nauczyć się odczytywać nawet najprostsze komunikaty pochodzące od dzieci, uzupełniać braki bądź korygować je, ułatwiając dziecku komunikację z otoczeniem.
- Dziecko musi mieć poczucie pewności siebie oraz poczucie swej podmiotowości i sprawstwa w działaniu twórczym³².

Osoby dorosłe odgrywają bardzo ważną rolę w rozwoju zabaw dzieci niepełnosprawnych intelektualnie. Wprowadzają dzieci w świat zabawy, pobudzają ich własną aktywność oraz zachęcają do działania. Rodzice, opiekunowie oraz wychowawcy pełnią rolę inspiratorów zabaw. Stwarzają odpowiednią atmosferę, w której dziecko czuje się bezpieczne, akceptowane. Umiejętnie podpowiadając i inicjując różne formy działania, pobudzają aktywność zabawową dziecka. Opiekunowie powinni wykazywać się zrozumieniem i empatią, akceptować pomysły dzieci, pozwolić im na swobodę w działaniu. Powinni wspierać działania dzieci, dając im tym samym szansę odnoszenia sukcesu, budowania pewności siebie oraz wiary we własne siły³³. Dzieci w atmosferze zrozumienia, ciepła i akceptacji otwierają się na innych oraz na zabawę. Angażują się w nią w pełni, zapominając o swoich ograniczeniach i wszelkich przykrościach. „Zabawa zacierá różnice pomiędzy dziećmi. Znosi wszelkie podziały między bawiącymi się. Nie dzieli uczestników zabawy na ładnych i brzydkich, ani aktywnych i pasywnych, śmiejących się i ponuraków. Wszystkim stwarza różne szanse na doznawanie radości i uniesienia”³⁴.

Zakończenie

Zabawa odgrywa ogromną rolę w rozwoju każdego dziecka, także tego z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym.

³² Por.: M. Minczakiewicz, *Miejsce zabawy w terapii logopedycznej i rewalidacji dzieci głębiej upośledzonych*, „Szkola Specjalna” 1994, nr 4, s. 266–267.

³³ Por.: E. M. Minczakiewicz, *op. cit. (Zabawa jako sposób...)*, s. 62.

³⁴ E. M. Minczakiewicz, *op. cit. (Zabawa w rozwoju poznawczym...)*, s. 98.

Dzięki różnorodności form i treści wpływa na całościowy rozwój: sferę intelektualną, fizyczną, emocjonalną i społeczną. Poprzez zabawę dziecko poznaje otaczający świat. Poznaje siebie, swoje emocje i pragnienia oraz sposoby ich wyrażania. Rozwija swoje umiejętności komunikacyjne. Uczy się funkcjonowania w społeczeństwie, przestrzegania określonych norm oraz pełnienia ról społecznych. Zabawa dostarcza dużo pozytywnych emocji i przeżyć, dzięki czemu daje dziecku radość oraz wpływa na rozwój poczucia własnej wartości. Rozbudza dziecięcą ciekawość i motywuje do działania, pokonywania swoich ograniczeń. Warto, pracując z dziećmi niepełnosprawnymi intelektualnie, wspierać ich aktywność zabawową, inspirować je do podejmowania nowych wyzwań, a tym samym wspierać ich rozwój.

Grażyna Ekiert jest nauczycielem mianowanym, ukończyła studia magisterskie na kierunku pedagogika w zakresie edukacji wczesnoszkolnej oraz studia podyplomowe na kierunku oligofrenopedagogika; pracuje z dziećmi niepełnosprawnymi intelektualnie jako wychowawca świetlicy oraz internatu.
